
Anne Mørch-Hansen. *Temaer og tendenser i 90'ernes danske børne- og ungdomslitteratur*. København: Høst & Søn 1997. ISBN 87-14-19499-6.

Det egna decenniets litteratur är det inte många forskare som vågar sig in på. Desto mera förtjänstfull är den av Anne Mørch-Hansen sammanställda samlingsvolym, som berör även några av de mest kända och mera nydanande danska författarna och illustratörerna. Då en tidigare volym i samma serie och av samma utgivare (*Forfattere fortæller. 10 essays om at skrive børne-og ungdomslitteratur*) redan gav en spännande inblick i den nyaste barnlitteraturen, är förväntningarna inför ett forskningspanorama rätt höga och infrias för det mesta. Artikelförfattarna är nästan rörande eniga om att 80-talets postmoderna, splittrade litteratur förs vidare, samtidigt som de försöker att utöver en kontinuitet sedan 80-talet även se en tendens tillbaka till 'den stora berättelsen' (Merete Møller Olesen). Från denna gemensamma utgångspunkt utvecklas ett brett spektrum av aspekter och synpunkter, som möjligen avbildar just 90-talslitteraturens fortsatta splittring, som då återspeglas även i forskningen. Från renodlade vetenskapliga uppsatser med en mycket klar disponering går framställningen över till det essayistiska och humoristiska, där framställningen tydligt inspireras av den valda tematiska infallsvinkeln.

Den mycket givande framställningen av MERETE MØLLER OLESEN undersöker den danska historiska ungdomsromanen i 90-talstappning, där främst vikingatiden och kung Valdemars regeringstid behandlas. En liten kritikpunkt är att Lyotards texter och *Børnenes Danmarkshistorie 1-4* av Nils Hartmann får samma status som "Faglitteratur" i litteraturlistan. Møller Olesen ser klara paralleller mellan den historiska romanen och en del science fiction, som avbildar en framtidsdystopi, där det framtida samhället ibland framställs något naivt med medeltida 'mörka' drag. I den retrospektiva och mytorienterade tendensen ser hon en motvikt och motstrategi mot 80-talets splittring både i samhället och i ungdomsbokens form. Motvikten ska då ligga i en harmonisering (och en slags uppbyggande varning i dystopierna) som utmynnar i ett romantiskt universalprojekt, som hon finner belägg för även i det som hon betecknar som en romantisk

diktion, t ex hos Bent Haller eller Lars-Henrik Olsen. Mera labyrintisk eller möjligen cyklisk är HERDIS TOFTS presentation av resan som strukturbildande element. Tofts uppfattning av resan som metafor är rätt bred, hon utgår från reseromanen som genre. Dessutom undersöker hon födseln och döden som första och sista resa, där hon även för bilderboken fastställer det hon kallar "den komplekse kredsløbs- og reinkarnationstænkning". Ett traditionellt motiv som resan hemifrån och tillbaka har under 90-talet utvecklats till en kulturkritisk problematisering av det ofta komplicerade förhållandet mellan föräldrar och barn. Såsom Møller Olesen ser även Toft en tendens till att ungdomsromanen avspeglar försöket att etablera en tvärkulturell men samtidigt fortfarande dansk identitet. Hon betonar dock starkare än Møller Olesen ett kulturpessimistiskt drag i böckerna, vilket möjligen kan vara en genrefråga. Enligt henne är (i samklang med antologins titel) balansen mellan den "kunstnerisk betonedede bestræbelse på usikkerhed & mangfoldighed og det dannelsesmæssigt betonedede behov for at udstikke retningslinier & fremtidsvisioner" ett centralt kvalitetstecken. En klar brist i hennes text är dock, att hon inte redogör för vilka av hennes texter som är översättningar.

I en uppsats längre bak i boken diskuterar NANNA GYLDENKÆRNE den realistiska litteraturens ställning under 90-talet. Som de andra ser hon en rätt kontinuerlig utveckling sedan 80-talet, men hon tar avstamp i 70-talets engagerade realistiska litteratur. Hon ställer sig delvis kritisk till 70-talets litteratur, eftersom hon anser att inköparna för de offentliga biblioteken fick alltför stor makt även över bokproduktionen, en gärna förbisedd materialistisk aspekt av bokmarknaden, speciellt i mindre länder, där den statliga bokpolitiken kan vara avgörande. När hon efter denna förtjänstfulla överblick utgår ifrån att även 90-talets realistiska litteratur erbjuder ett sant samhällsengagemang, om än mindre självklart och högljutt, saknas en tidigare definition av vad hon menar med realistisk ungdomsroman. Några av exemplen hon nämner, kan lika gärna anses vara magisk realism eller rentav historiska romaner med en dubbelexponering i en realistisk nutid, och avgränsningen till det hon kallar den psykologiska riktningen är snarast öppen om än symptomatisk för 90-talets litteratur. Gyldenkærne skriver med ett tydligt engagemang för den realistiska

och engagerade romanen för ungdom, vars existens hon framhäver och vars utveckling åt olika håll hon inte enbart tecknar utan även bejakar.

Mindre ny till formen, men mera till innehållet är utvecklingen inom en yngre subgenre av science fiction, som kanske skulle kunna kallas för cyberroman. NIELS DALGAARD härleder först genren science fiction, som till skillnad från vanlig fantasy konstruerar ett sekundärt fiktionsrum varken så långt borta eller klart avskilt från protagonisternas eller läsarnas 'verklighet'. Han går tillbaka till William Gibsons *Neuromancer* för genrens historia och berör dens danska bakgrund i internetkretsar; begreppet cyberpunk tycks dock inte lika användbart som genrebeteckning. Inom ungdomsromanen urskiljer Dalgaard olika förhållningssätt till cyberspace, den mentala rymd som uppstår i datanätet. Den negativt moraliserande framställningen av cyberspace som farlig verklighetsflykt i en del romaner tillbakavisar Dalgaard med hänvisning till samma misstro som kan möta varje nytt medium (t ex 1820-talets romaner, senare filmer, tecknade serier eller datorspel). Cyberromaner i Vilda Västerns anda eller med de hårdkokta deckarnas struktur som bakgrund avslöjar han som enbart 'förklädda' eller ytligt moderniserade. Vidare kan cyberspace ge uttryck för den moderna människans splittring mellan kropp och själ/tanke, där nätet inom fiktionen kan erbjuda en sorts evigt liv utan bundenhet till kroppen. I en del romaner spårar Dalgaard transcendentala eller metafysiska aspekter, som han tillbakavisar, när de förknippas med esoteriska eller nyreligiösa tankegångar. Däremot används Sally Altschulers *Psykokyber*, nog en av de mera spännande och komplexa romanerna i genren, som exempel på en genreorienterad och genreöverskridande cyberroman, som slutar tragiskt, men mest på ett psykoanalytiskt plan, där en pojkvänenskap inte kan fortbestå i den nya 'sexualiserade', även könsrollsöverskridande världen, utan slutar i mord. Att bokens behandling av identitetsproblematiken möjligen skulle ha varit mindre intressant utan cyberelementen skyler Dalgaard dock över. Istället ser han boken som den första, där cyber inte framstår som övertydligt centralt element utan är en självklar beståndsdel i handlingen och romanstrukturen. Med rätta antyder Dalgaard att nya teman ofta tas upp utan en sådan integration i en nydanande eller utmanande romanstruktur. När nu många förmedlare förväntar sig att

cyberromanen ska vara den nyskapande genren per se som förkroppsligar 90-talets modernaste trender, visar Dalgaard att så inte behöver vara fallet.

En liknande genreorienterad analys gör METTE TRANGBÆK av "gyserlitteraturen", thrillers, vars eminenta succé i både film, böcker och tillhörande merchandizing redan under 80-talet har följts av en statushöjning med en tillhörande etablering i systemet. Trangbæk nämner den sensationslystna litteraturen i tidigare sekler och påvisar parallellerna till skräckfilmen. Ytterligare en föregångare skulle kunna ses i skräckromantikens upptagenhet med döda kroppar, som i Mary Shelleys *Frankenstein*. Ungefär som Dalgaard angående cyberromanen vill även Trangbæk bortse ifrån moraliserande yttringar om böckernas möjligen skadliga inverkan på läsarna utan hävdar att läsarintresset är grund nog för att texterna tas upp av kritiken. Hennes uppsats presenterar bl a nyare rön om Dennis Jürgensens splatterromaner. Indelningen i "gys", "gru" och "splatter" förklaras dock inte mera djupgående. En hänvisning till Ulla Lundqvists *Bland grottbjörnar, törnfåglar och monster* (1988) hade varit tänkbar, medan Rikke Schubarts monografi från 1993 redovisas. Trangbæk pekar på hur 'the gory details' och ett lustblandat äckel formligen stegrar läsarintresset samtidigt som de ger uttryck för delvis tabuiserade sidor av samhället och rädslan inför dessa, t ex våld, död eller ännu mera kannibalism. Enligt henne passar 90-talets postmoderna berättarstrukturer utmärkt till genren, eftersom läsaren då blir mera utlämnad till grymheten, säkert en tes att diskutera vidare om.

Besläktad med detta tema är även HENNING MØRCH SØRENSENS uppsats om "galskabet", ett begrepp som på svenska skulle få två olika motsvarigheter, nämligen å ena sidan det galna (även positivt avvikande) samt å andra sidan vansinnet som tema och drivkraft i barn- och ungdomslitteraturen. Hans uppsats erbjuder likheter med Møller Olesens och Tofts framställningar om den historiska och den utopiska romanen, då det galna eller vansinnet kan erbjuda ett liknande sekundärt rum vid sidan om 'verkligheten' som Dalgaard konstruerar i samband med science fiction. Definitionen av "galskab" är dock rätt bred och metaforisk. Mørch Sørensen tänjer begreppet en aning i och med att han även beskriver texter som knappast tar upp vansinnet som

tema, eftersom deras löst sammanfogade (postmoderna) struktur ska representera ett sinnestillstånd i upplösning och därmed ligga nära "galskab" ("Der er noget galskabslignende i den kakofoni av stemmer", s. 126). Att betrakta Louis Jensens *Hundrede historier* i detta perspektiv verkar samtidigt inspirerande och något förenklande, eftersom då mycket av det som anses vara litterär innovation i viss mån skulle kunna hospitaliseras. Ett bredare perspektiv som går närmare in på vansinnets roll i den vuxenlitteraturen skulle passa utmärkt in i denna fruktbara infallsvinkel till den aktuella ungdomslitteraturen.

En klar disposition präglar ANNE SCOTT SØRENSENS artikel om kärlek som tema i ungdomslitteraturen. Hon skildrar först Lotte Inuks tendenser att bryta med ungdomslitteraturens sista tabun, samt teman som ungdomars rastlösa sökande efter exotiska ställen och sexuella äventyr. Inuks experimentella litteratur framställs som ett projekt i vilket individens och könets identitet - bl a genom skildringen av homo- och bisexuella relationer och identitetsbyte - upplöses och ett tredje kön konstrueras. Där Scott Sørensen säkerligen med rätta utgår ifrån att traditionella könsrollsmönster präglar ungdomslitteraturen även in i 70- och 80-talets problemorienterade texter både av manliga och kvinnliga författare ser hon dock vissa skillnader mellan t ex Inuks och Bent Hallers texter som hon undersöker ställföreträdande för 'manliga' texter. Haller bryter likaledes med traditionella mönster, fast inte så radikalt som Inuk - möjligen är då hans 'mjukare', lätt ironiska skildring ett resultat av att han just dyker tillbaka in i 60- och 70-talet. Något oväntad är dock Scott Sørensens anmärkning (s. 51), att även en kvinnlig författare, nämligen Ann Mari Urwald, är kapabel till den enligt henne främst av manliga författare representerade lättheten i berättelsen. Scott Sørensen visar övertygande att 80-talets tendenser i ungdomsromanen har vidareutvecklats, nämligen tendensen till öppna slut och till ett polyfont berättande ur flera perspektiv.

Humorns ställning tas upp av STEFFEN LARSEN i en humoristisk, delvis farsartad diskussion, där han tar avstamp i 50- och 60-talets humor som är svår att spåra i 90-talets texter. Då han korar Lindgrens Pippi Långstrump och Emil till humorns främsta företrädare i en annan generation, vill han samtidigt förpassa dem till museets lugnare salar. För 90-talet lyfter han fram en del exempel som han anser vara

föredömliga, t ex Nis Boesdals eller Kim Fupz Aakesons romaner, samtidigt som han utgjuter skarp eller ironisk kritik över t ex Bjarne Reuters senare barnromaner ("Der er også grund til at frygte lidt for Bjarne Reuters barnesind efter bøgerne om *Kaptajn Bimse og Goggeletten*", s. 87). Hans mera rapsodiska stil levererar de mera hetlevrade kommentarerna till böcker som annars tas upp i andras rubriker (t ex om "gyserlitteratur" eller om några av romanerna Gyldenkerne diskuterar). Det är ovanligt att läsa så klara uttalanden om böckers värde eller icke-värde (t ex "En etnisk grinebider-bog fortalt av én, der nok helst har børn på afstand", om en bok av Henrik Nordbrandt, s. 87). Larsen beklagar, att mycket av 90-talets litteratur skrivs uppifrån ner till barnen, eller att "det glade, lyse sind og grinet trives sådan lala for tiden" (s. 93). När han förkunnar att det mest är den danska varianten av musikstilen Rap, som uttrycker det som är nytt i dansk ungdomskultur, så skulle vi gärna läsa mera om detta, men möjligen lite mera tillspetsat.

Med sin bakgrund bl a i litteraturhistorieskrivningen belyser KARI SØNSTHAGEN initierat den danska bilderbokens aktuella utveckling. Även hon ser en fortsättning av 80-talets avantgardistiska, (post)-modernistiska och konstnärligt förvrängda bildspråk - och nämner att 90-talets uniformerande trend till samtryck avtar (det som hade befrämjat idyllbefraktade, lätt humoristiska, glättiga böcker). Enligt hennes framställning har många av de nyare illustratörerna gått en utbildning vid Kunsthåndværkerskolen i Kolding, men de utvecklar ändå en egen stil. Sønsthagen tar upp 90-talets debutanter och redogör på ett utförligt sätt även för illustratörernas tekniker. Eftersom hon tydligen har hämtat en del information om produktionsprocessen hos författarna, skulle det om möjligt ha varit ännu mera spännande med en närmare redovisning av denna information hon fick direkt av författarna; det är hur som helst sällan med så noggranna, detaljrika och mångfacetterade beskrivningar av bilderböcker. Främst pga det djärva formspråket kommer Sønsthagen fram till, att illustratörerna mycket riktigt utvecklar en stil "uden knæfald for kommerciel international æstetik á [sic] la Disney". Trots en del förebilder i bl a den amerikanska, nordiska och franska traditionen hävdar hon att deras bildspråk är typiskt danskt. Hon klandrar dock den nya danska bilderboken för att

texterna ofta inte håller samma höga nivå som illustrationerna.

Utöver den danska barn- och ungdomslitteraturen tar LENA KÅRELAND, docent i Uppsala, den internationaliserade litteraturen på ordet och jämför tendenser inom den nordiska litteraturens aktuella utveckling. Hon utgår från en definition av modernism och postmodernism, som det inte skulle ha skadat att ha läst om i början av samlingsvolymen. Hennes analys tar upp viktiga namn inom nordisk barn- och ungdomslitteratur. Hon skildrar även sambandet mellan vuxenlitteratur som tematiserar adolescenstiden och ungdomslitteratur, främst med svenska exempel. Mest uppmärksamhet får Bernt Danielssons romaner om detektiven Theodor Bach. Dessutom tar hon upp bl a Mats Wahl, Claes Holmström, Sisela Lindström, Peter Pohl och Per Nilsson. Det finns även några kommentarer om Tormod Haugens ungdomsböcker, men trots begränsningen av utrymmet hade det varit önskvärt med ytterligare några norska ungdomsböcker för att balansera det nordiska; något besynnerligt är att norska titlar som uppges i litteraturlistan ibland är titlar av de svenska översättningarna. Ytterligare ett avsnitt i den grundliga framställningen ägnas åt bilderbokens estetik hos t ex Anna Höglund eller Pija Lindenbaum. De svenska titlar hon tar upp är representativa och ger många förbindelser till de tidigare kapitlen i boken.

En fråga som intresserar inför den så enhetliga och harmoniska bilden är 'exporten' av dessa texter; flera av de enligt Kåreland mest nydanande böckerna och illustrationerna är oerhört svårlancerade i utlandet, till exempel har det hittills varit i stort sett omöjligt att få ut Iben Sandemoses fantasieggande böcker på den stora tyska marknaden eller i andra utomnordiska länder.

Samlingsvolymen erbjuder en bred och initierad tillgång till den nyare barn- och ungdomslitteraturen i Danmark. Den vänder sig till en bred nordisk allmän publik och även till utomnordiska forskare - dock finns en del hänvisningar som är direkt obegripliga för en ickedansk läsare, som t ex "Blekingesagen" i Gyldenkærnes artikel eller en hel rad hänvisningar i Steffen Larsens artikel. Den intertextuella öppenheten i den danska ungdomslitteraturen kunde möjligen ses ännu mera i kontext med den allmänt nordiska och angloamerikanska litteraturen eller nyare referenslitteratur av t ex Ulf Boëthius, Jerry

Griswold, Birger Hedén, Maria Nikolajeva, Rolf Romøren, Anne Scott MacLeod, Carole Scott, John Stephens, Åsfrid Svensen och andra. Men det har knappast varit bokens inriktning - och de många internationella referenserna kan framhävas som en av bokens starka sidor. Mest behandlar volymen barn- och ungdomsromanen, bilderboken tas upp utförligare hos Toft, Sønsthagen och Kåreland. Den intresserade publiken har mycket att hämta i denna värdefulla överblick.

Astrid Surmatz, Universität Göttingen